

OBZORI KROATISTIČKIH JEZIČNOPOVIJESNIH TRAGANJA U DIGITALNOM DOBU

Amir Kapetanović

(Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje)

Danas se brže i lakše nego nekoć obavljaju uz pomoć računala filološka istraživanja, ali se filolog i dalje mora baviti temeljnim poslovima bez kojih nema iskoraka u filologiji: čitanjem, tumačenjem i objavljivanjem vrela. U radu se problematizira zapostavljenost primarnih zadataka u hrvatskoj filologiji i današnje zaostajanje kroatistike u digitalnom dobu kada je riječ o priređivanju kritičkih izdanja i povijesnih jezičnih korpusa, bez kojih nema suvremenih znanstvenih jezikoslovnih istraživanja. Osim toga, rad problematizira okoštale stavove o počecima hrvatske jezične kulture.

Ključne riječi: hrvatski jezik, kroatistika, najstarije jezične potvrde, kritička izdanja, računalni korpusi, jezičnopovijesna istraživanja

1. UVOD: O POČETKU, ZABORAVLJENOM

U stručnoj literaturi i hrvatskom društvu učvrstilo se mnijenje kako na početku hrvatske jezične kulture stoji *Baščanska ploča*¹. Do danas to nisu uspjele promijeniti ni spoznaje o glagoljičnim tekstovima starijim od početka 12. stoljeća (npr. *Valunska ploča*, *Plominski natpis*, *Konavoski natpis*) ni

---

¹ O novijim pogledima na jezik toga teksta v. raspravu Kapetanović 2015.

spoznaje o ranohrvatskim riječima (slavenskim riječima Hrvata) potvrđenim u hrvatskim latinskim tekstovima od 9. do 11. stoljeća,² kao što su *satnik* (< *сѣтъникъ*), *potok* (< *потокъ*) i *Branimir* (< *Бранимиръ*). Poljaci, primjerice, latinski pisanu *Bullu gnieźnieńsku*, koja sadržava brojna poljska imena, smatraju početkom poljske pismenosti.³ Tomu bi u hrvatskoj kulturi odgovarala *Trpimirova isprava* iz 852. jer sadržava riječi *Trpimir* i *župan*, koje i danas kao neobilježene postoje u hrvatskom jeziku. Najstariji tekstovi na hrvatskom jeziku ne moraju sadržavati i najstarije jezične potvrde. Ne možemo, naravno, govoriti o hrvatskom jeziku u 9. i 10. stoljeću, ali te potvrde slavenskih riječi Hrvata (ranohrvatske) trebalo bi uključivati u dokaziv hrvatski jezičnopovijesni kontinuitet. Nažalost, kroatistoci danas nedostaje još različitih jezičnopovijesnih monografija i panorama koje bi iz takve perspektive početke hrvatskoga jezika podrobnije opisale i u kojima bi se izbjegle mane dosadašnjih opisa (od preopširnoga s mnogim nedosljednostima do odviše sažetoga i površnoga opisa) te smanjio jaz između tzv. vanjske (sociolingvistički orijentirane) i tzv. unutarnje povijesti jezika (lingvististički orijentirane na povijest glasova i gramatike). Osim toga za novo digitalno doba nedostaju kroatistoci, osobito za potrebe točnoga i podrobnoga jezičnopovijesnoga opisa hrvatskoga jezika, suvremena kritička izdanja i različiti računalni korpusi, pa ćemo u nastavku o tom izreći nekoliko opažanja i napomena.

2. VAŽNOST KRITIČKIH IZDANJA ZA NACIONALNU FILOLOGIJU TE DANAŠNJE MOGUĆNOSTI I POTREBE

Filologija je u antici rođena iz proučavanja varijantnih vrela tekstova i pokušaja kritičkoga uspostavljanja teksta određenoga djela.⁴ Kritički uspostaviti tekst znači očima čitatelja prinijeti pouzdano priređen i komentiran tekst na

² Na to su upozoravali i jezikoslovci i povjesničari još u 19. st. (npr. Jagić, Rački). Tom razdoblju i gradi posvećen je znanstveni istraživački projekt *Documentation and Interpretation of the Earliest Croatian* (2698), koji se od 2014. do 2018. provodi u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje uz financijsku potporu Hrvatske zaklade za znanost, pa su iz rada na tom projektu proizašla razmišljanja i napomene u ovom radu. O apelativima potvrđenim do 12. stoljeća v. rad Kapetanović i Krmptić 2015.

³ V. Klemensiewicz 1981: 31–32.

⁴ O povijesti kritike teksta v. npr. priloge u zborniku koji je priredio Hans-Gert Roloff (Roloff 2003).

temelju dostupnih vrela. Kad je riječ o staroj baštini, često je to otimanje tekstova od povijesne tmine. Premda je kroatistika kao i sve druge filologije nezamisliva bez čitanja, tumačenja i objavljivanja starih i novih pisanih vrela na hrvatskom jeziku, čini se, sudeći po rezultatima posljednjih desetljeća, da je interes među kroatistima za te poslove prilično opao i nije više na osobitoj cijeni, premda bez tih temeljnih poslova, za čije je obavljanje potrebno uložiti mnogo truda i vremena te steći različita znanja i vještine, nije moguć iskorak izvan kruga već poznatih činjenica o piscima, njihovom jeziku i djelima te književnim razdobljima. Novi naraštaji kroatista danas se nedovoljno o tom poučavaju tijekom studija. Novi svesci Akademijinih *Starih pisaca hrvatskih* ne izlaze, odnosno izlaze prilično neredovito i rijetko (zadnje izdanje prije više od deset godina: Malić 2004), a nove tako ambiciozne (ili ambicioznije) biblioteke nisu pokrenute. Svemu tomu može se pridružiti izostanak primjene različitih modela kritičkih izdanja.⁵ Ne možemo navesti čak nijedan hrvatski primjer uzorno priređenoga historijsko-kritičkoga izdanja. Čini se, nažalost, da se malo što promijenilo u hrvatskoj kritici teksta (tekstologiji) od onih temelja koje je položio V. Jagić u slavistici.⁶ U ovo doba sveopće digitalizacije mogućnost pretvaranja građe u digitalni oblik koji se jednostavno računalno pohranjuje, označuje⁷ i pretražuje te mogućnost izrade hipertekstualnih izdanja unaprijedilo je predstavljanje i istraživanje građe. U svijetu se izrađuju višedimenzionalna hipertekstualna (elektronička) kritička izdanja, koja omogućuju paralelno objavljivanje, čitanje i uspoređivanje cjelovitih (inačica) tekstova te njihovo obilnije komentiranje radi jasnoće priređivačkih odluka i povezivanje dije-

⁵ U knjizi Kapetanović, Malić, Štrkalj *Despot 2010*, nedavno je prokušan model paralelnoga objavljivanja i komentiranja svih hrvatskih srednjovjekovnih versificiranih sastava u svim poznatim inačicama nastalim do sredine 16. st. (53 teksta, ukupno stotinjak varijantnih tekstova). Ravnopravno objavljivanje varijanti srednjovjekovnih vernakularnih tekstova slijedi glavna obilježja srednjovjekovnoga teksta (neautoriziranost i varijantnost), što posebno naglašavaju “novi filolozi” koji su zaokupljeni upravo medievističkim temama. Tako B. Cerquiglini (1989) smatra da je srednjovjekovni tekst varijabla jer egzistira u različitim inačicama od kojih nijedna nije kanonizirana i autorizirana.

⁶ O tom v. Kapetanović 2007a.

⁷ Već je prilično prošireno u svijetu uspješno označavanje podataka s pomoću računalnoga jezika za obilježavanje podataka XML u okviru smjernica TEI-ja (Text Encoding Initiative). O tom te u planovima za izradbu starohrvatskoga korpusa teksta i *Starohrvatskoga rječnika* v. Barbarić–Kapetanović 2012.

lova teksta s drugim sadržajima (npr. s faksimilima / preslicima vrela).⁸ U Hrvatskoj se još ne izrađuju i ne planiraju takva izdanja, npr. poput knjižnoga/elektroničkoga povijesno-kritičkoga izdanja Gottfrieda Kellera⁹ i Arthura Schnitzlera.¹⁰

Ne postoji nijedan hrvatski primjer kritičkoga genetičkoga¹¹ izdanja (*édition génétique*), tip izdanja afirmiran u prošlih nekoliko desetljeća u francuskim filološkim krugovima. U žarištu njihova zanimanja¹² nalazi se (kronološko) dokumentiranje i interpretiranje razvoja teksta, od prvotne ideje i nacрта do prvotnoga oblikovanja (objavljenoga) teksta (uz prethodnu ocjenu vrela na temelju kojih se analiziraju razvojne faze), a osobito se pritom pozornost usmjerava na uočavanje i opisivanje različitih mogućnosti koje su se otvarale autoru prilikom sastavljanja i (estetskoga) oblikovanja književnoga teksta (od izbora i mijena likova i segmenata sadržaja teksta), što se najčešće prezentira u genetičkim izdanjima koja su teško zamisliva bez računalne potpore.¹³

Bez obzira na to kako je zamišljena prezentacija, knjižna, elektronička ili knjižno-elektronička, uvijek treba najprije obaviti mukotrpan filološki posao: popisati vrela i izdanja, utvrditi jezičnu uporabu autora i/ili razdoblja, ocijeniti i razrediti vrela, utvrditi ciljeve i načela pripreme kritičkoga teksta. Prilikom njegove izradbe treba do izražaja doći stručnošću suzdržana maštovita interpretacija. Izrada kritičkih izdanja zbog naravi posla mora nastajati na razmeđu jezikoslovlja i znanosti o književnosti, a danas je teško, nažalost, naći kroatiste koji prate podjednako kvalitetno oba pola svoje struke. Stoga bi trebalo i tijekom studija i usavršavanja mladih kroatista nalaziti područja i načine zbližavanja, a ne udaljavanja i rasijecanja tih dvaju kroatističkih polova.

⁸ O tom je napisano već mnogo radova, a ta su pitanja relevantna i za književnu teoriju teksta, v. npr. Delany 1991; Nielsen 1995, McGann 1997; Landow 2006.

⁹ <http://www.gottfriedkeller.ch/hkka/projekt.php>/ <http://www.ehkka.ch/ekka/> internet 21. 1. 2016.

¹⁰ <http://kompetenzzentrum.uni-trier.de/de/projekte/projekte/arthur-schnitzler/> internet 21. 1. 2016.

¹¹ Atribut *genetički* u nazivu se odnosi na genezu (istraživanje nastanka, postanka teksta).

¹² Pristaše francuske genetičke kritike teksta ne teže tradicionalnom tekstološkom (kritičkom) uspostavljanju teksta i rješavanju tekstoloških problema koji prate priređivanje i objavljivanje tekstova. Njih zanimaju rukopisna vrela teksta (osobito moderni rukopisi) i ono što je dovelo ili moglo dovesti do prvotnoga oblikovanja teksta, što se može pratiti u rukopisnim vrelima (*avant-texte, dossier génétique*). Tekst promatraju kao otvorenu tvorevinu, a obilježjem književnosti smatraju nezaključenost produkcije i recepcije. Izdanja nastala na temelju genetičke kritike ne dijele iste ciljeve niti se realiziraju kao historijsko-kritička izdanja.

¹³ O genetičkoj kritici i izdanjima v. Hay 1985, Gresillon 1994.

3. RAČUNALNI KORPUSI I JEZIKOSLOVNA ISTRAŽIVANJA

Među prioritetima hrvatske filologije jest i izradba različitih računalnih korpusa jer je u današnje digitalno doba postojanje takvih resursa obično preduvjet mnogih humanističkih znanstvenih projekata, napose suvremenih jezikoslovnih istraživanja. Ne može se reći da je u Hrvatskoj u tom pogledu situacija crna,¹⁴ ali nije ni odviše blistava jer nam nedostaje veliki dijakronijski računalni korpus hrvatskoga jezika. U izradbi računalnih arhiva teksto-va i korpusa dosada se regbi jurišalo na kvantitetu, a trebalo bi uložiti mnogo vremena na poboljšanje prijenosa primarnih jezičnih podataka (pripremati vrela za korpusa prema ujednačenim načelima dogovorenim unutar znanstvene zajednice, pripaziti na to koje izdanje književnoga teksta predstavlja jezik određenoga teksta i pisca itd.). Pritom treba upozoriti na to da su neka kritički pripremljena izdanja kadšto neupotrebljiva za izradbu dijakronijskih korpusa koji ima poslužiti za jezikoslovna istraživanja, i to ona što su spoj jezičnih podataka iz rukopisa različitih prepisivača iz nekoliko stoljeća.¹⁵ Primjerice Jagićeva kritička čitanja *Poljičkoga statuta* i *Aleksandride* nastala su kombinacijom pisanih vrela različite starine i ruku. Neki su tekstovi poznati samo prema mlađim prijepisima, pa se mora sa zadržkom uzimati starina potvrde primjerice u slučaju *Vinodolskoga zakona*, teksta iz 13. stoljeća koji je poznat prema prijepisima iz 16. stoljeća.

Ovom zgodom ističemo samo jednu domenu iz okvira stilistike (dosada bez primjene među kroatistima), za čiji su razvoj potrebna digitalizirana vrela i korpusi jer ulazi duboko u digitalnu humanistiku. Riječ je o stilometrijskim istraživanjima.¹⁶ Jezičnostilska šara specifična za određenoga pisca krije se u nizu mjerljivih pojedinosti kao što je broj riječi u stihu, broj slogova u riječi, duljina riječi i raznih cjelina (npr. stiha, polustiha, rečenice), rijetkim kolokacijama, zatim uporabi i čestotnosti (osobito sinsemantičkih, funkcionalnih riječi koje se ne rabe pod svjesnom kontrolom autora) itd. Primjena kvantitativnih metoda i stilometrijski usmjerena istraživanja nekih književnih opusa ili zbirki mogla bi otvoriti novo poglavlje u preispitivanju

¹⁴ Dva su velika korpusa hrvatskoga jezika u izradbi i dostupni su na internetu: Hrvatski nacionalni korpus (<http://www.hnk.ffzg.hr/>) i Hrvatska jezična riznica (<http://riznica.ihjj.hr/index.hr.html>).

¹⁵ O tom u Kapetanović 2007b.

¹⁶ Takva su se istraživanja pokazala, osobito u primjeni na srednjovjekovne tekstove, vrlo uspješnim (npr. Canettieri, Loreto, Rovetta i Santini 2008; Canettieri 2014; Kestemont, Moens i Deploige 2015).

ili dokazivanju autorstva. Poznato je da se primjerice Marku Maruliću¹⁷ nekritički pripisuju neki književni tekstovi, a posao vezan uz utvrđivanje autorstva pjesama *Ranjinina zbornika*¹⁸ nikako se ne može smatrati završenim. Snopovi jezičnih značajki dobiveni stilometrijskim istraživanjima mogli bi poslužiti za određivanje parametara koji karakteriziraju jedinstvenost (nepromjenjivost) stila jednoga pisca ili nevelike skupine bliskih pisaca (ali pritom uz svijest da su mogući doprinosi prepisivača, epigonstvo i jezično-stilske imitacije). Svaki pomak u takvu istraživanju bio bi velik iskorak za kroatistička jezičnopovijesna istraživanja.

4. ZAKLJUČAK

Kroatistička stručna literatura ne prati suvremena teorijska tekstološka promišljanja, a ne slijedi ni u praktičnom smislu način priređivanja kritičkih izdanja danas u svijetu. U izradbi korpusa hrvatskoga jezika zaostajemo za drugim slavenskim filologijama, a osobito se osjeti nedostatak dijakronijskih korpusa za potrebe jezičnopovijesnih istraživanja. U ovom smo prilogu mogli

---

¹⁷ Marulićev korpus hrvatskih tekstova već više od jednoga stoljeća prati sjena nedokazanih i dubioznih atribucija. Nerijetko je bilo dovoljno da se na temelju smještaja zapisa teksta u nekom rukopisu između dvaju nedvojbenih Marulićevih tekstova i taj tekst pripiše Marku Maruliću. Kao sigurni dokaz njegova autorstva uzimala se kadšto samo bilješka zapisivača određenoga teksta u kojoj on svjedoči da je tekst napisao Marulić ili inicijali MM. Gotovo nitko dosada nije postavio ozbiljno pitanje o epigonstvu koje uvijek prati tako istaknute književne figure kao što je za hrvatsku baštinu Marko Marulić, iako dobro znamo da je Marulić doista okupljao oko sebe čitav niz pisaca o čijem nam stvaralaštvu svjedoči tek pokoji pjesnički tekst (npr. N. Matulić, J. Martinčić, F. Božićević, F. Bogavčić). U posljednje vrijeme Maruliću se bez ikakvih zadržki pripisuju čitavi zbornici tekstova bez relevantnih dokaza, bez temeljite i višestruke analize tekstova u njihovu sastavu i bez uobičajenoga postupka kada se komu tekst atribuiraju. Unatoč brojnim jezičnostilskim analizama Marulićevih hrvatskih tekstova dosada nismo doznali što je to specifično i jedinstveno u Marulićevu jeziku i stilu, ono što je doista teško imitirati.

¹⁸ Kako je poznato, taj je zbornik počeo ispisivati 1507. N. Ranjina i u njemu se nalaze pjesme Š. Menčetića, Dž. Držića i drugih poznatih te nepoznatih pjesnika. Iako je bilo raznih, više ili manje sigurnih subjektivnih atribucija anonimnih pjesama i onih nesigurne autorstva, do danas za mnoge pjesme iz toga zbornika ne znamo tko im je autor, je li im možda autor netko od poznatih pjesnika, što je nepromjenjiva bitna jezičnostilska značajka najpoznatijih pjesnika te koliko se međusobno jezičnostilski razlikuju u pojedinostima anonimne pjesme i pjesme dubioznoga autorstva odnosno koliko su jezičnostilski bliske ili udaljene (naziv autor i autorstvo uzima se s punim oprezom i sa sviješću da ti nazivi po semantičkom opsegu nisu stariji od 18. stoljeća).

samo naznačiti glavne probleme te neke teorijske i praktične izazove na koje nema odziva među kroatistima. Za struku bi dobro bilo kada bi se novi kroatistički naraštaji više nego dosada usmjeravali i poticali na obavljanje tradicionalnih, primarnih filoloških zadataka i upućivali na njihovo rješavanje u skladu s izazovima novoga, digitalnoga doba.

LITERATURA

- Barbarić, Vuk – Tadija, Kapetanović, Amir. 2012. Računalno oblikovanje korpusa starohrvatskoga jezika. "Filologija", 59: 1–13.
- Delany, Paul, Landow, George P. (prir.). 1991. *Hypermedia and Literary Studies*. Cambridge: MIT Press.
- Canettieri, Paolo. 2014. The author's fingerprint. A Computerised attribution method. "Archeologia e Calcolatori", Supplemento 6: 191–202.
- Canettieri, Paolo, Loreto, Vittorio, Rovetta, Marta, Santini, Giovanna. 2008. *Philology and Information Theory*. "Cognitive Philology", 1 (2008).
- Cerquiglini, Bernard. 1989. *Éloge de la variante. Histoire critique de la philologie*. Paris: Seuil.
- Gresillon, Almuth. 1994. *Éléments de critique génétique. Lire les manuscrits modernes*. Paris: Presses Universitaires de France. [Njemački privod: *Literarische Handschriften. Einführung in die "critique génétique"*. Peter Lang. Bern i Berlin. 1999.]
- Hay, Louis. 1985. Le texte n'existe pas. Reflexions sur la critique génétique. "Poétique", 62: 146–154.
- Kapetanović, Amir. 2007a. Jagićeva kritika teksta u hrvatskom i europskom kontekstu. "Filologija", 48: 65–77.
- Kapetanović, Amir. 2007b. starohrvatskih tekstova i kritika teksta, *The Future of Information Sciences: INFUTURE2007 – Digital Information and Heritage*. Ur. Seljan, Sanja, Stančić, Hrvoje. Zagreb: Odsjek za informacijske znanosti – Filozofski fakultet: 173–182.
- Kapetanović, Amir. 2015. Church Slavonic-Croatian diglossia on the Baška tablet: a new contribution concerning its language and linguistic layers, "Zeitschrift für Slawistik", 60 (3): 335–365.
- Kapetanović, Amir, Krmpotić, Pavao. 2015. Najstarije hrvatske potvrde slavenskih apelativa (9.–11. st.). "Ricerche slavistiche", 13 (59): 5–21.
- Kapetanović, Amir, Malić, Dragica, Štrkalj Despot, Kristina. 2010. *Hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo: pjesme, plačevi i prikazanja na starohrvatskom jeziku*. Biblioteka Hrvatska jezična riznica, Niz Starohrvatskavrela, knjiga 1. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Kestemont, Mike, Moens, Sara, Deploige, Jeroen. 2015. Collaborative Authorship in the Twelfth Century. A Stylometric Study of Hildegard of Bingen and Guibert of Gembloux. "Digital Scholarship in the Humanities", 30, 2 (2015): 199–224.
- Klemensiewicz, Zenon. 1981. *Historia języka polskiego*. PWN. Warszawa.

- Landow, George P. 2006. *Hypertext 3.0: Critical Theory and New Media in an Era of Global-ization*. The Johns Hopkins University Press.
- Malić, Dragica (prir.). 2004. Najstariji hrvatski latinički spomenici (do sredine 15. stoljeća). Priredila Dragica Malić, uvodne tekstove napisali Dragica Malić i Dunja Fališevac. *Stari pisci hrvatski* 43. Zagreb: HAZU.
- McGann, Jerome J. 1997. The Rationale of Hypertext. *Electronic Text: Investigations in Method and Theory*. Priredila K. Sutherland. Oxford: Clarendon Press.
- Nielsen, Jakob. 1995. *Multimedia and Hypertext: the Internet and Beyond*. Boston: AP Professional.
- Roloff, Hans-Gert (priredio). 2003. *Geschichte der Editionsverfahren vom Altertum bis zur Gegenwart im Überblick. Ringvorlesung*. Berlin: Weidler Buchverlag Berlin. (Berliner Beiträge zur Editionswissenschaft, Band 5)
- gottfriedkeller.ch/hkka/projekt.php / ehkka.ch/ehkka/ internet 21.01. 2016.
- kompetenzenrum.uni-trier.de/de/projekte/projekte/arthur-schnitzler/ internet 21.01. 2016.

SUMMARY

THE SCOPE OF CROATIAN HISTORICAL LINGUISTIC RESEARCH IN THE DIGITAL AGE

Today, philological research is carried out more quickly and easily than before, however the philologist still must deal with basic tasks without which there can be no progress in philology: reading, interpreting, and publishing sources. This paper discusses the neglect of these primary tasks in Croatian philology and the backwardness of Croatian language studies in today's digital age regarding the editing of the critical editions and historical linguistic corpora without which there can be no modern scientific linguistic research. In addition, the paper discusses some ossified opinions on the beginnings of Croatian linguistic culture.

Keywords: Croatian language, Croatian language studies, oldest linguistic attestations, critical editions, computer corpora, historical linguistic research